

Fórmules de regeneració urbana

València a la llum de Barcelona i Bilbao

Josepa Cucó

La satisfacció que em produeix aquest acte acadèmic és doblement profunda: en primer lloc perquè suposa el meu ingrés públic en l'Institut d'Estudis Catalans, que és també la nostra acadèmia nacional, i en segon lloc perquè, excepcionalment, aquesta sessió d'ingrés té lloc a la Universitat de València, que ha sigut sempre i és la meua.

COORDENADES GENERALS QUE EMMARQUEN LES MEUES REFLEXIONS I ANÀLISIS

D'algunes ciutats es pensa que han tingut un tipus de transformació exemplar. Aquest és el cas de Barcelona i Bilbao. Amb punts de partida distints, encara que aplicant fórmules semblants, cadascuna ha esdevingut un model de progressió reeixida en què el

balanç entre els aspectes positius i negatius es decanta pels primers. Els processos de transformació urbana que distingeixen ambdues ciutats s'han difós internacionalment com a exemple de bones pràctiques urbanístiques i patrons a seguir per altres metròpolis interessades en un *aggiornamento* més o menys integral.

València en representa el contrapunt, entre altres coses perquè el seu renom està fortament gravat per imatges contradictòries, car la visió que se'n té ha passat amb rapidesa del blanc al negre, del crèdit admiratiu al descrèdit més profund. La mirada admirativa naix de la combinació de polítiques urbanes efectistes amb un discurs hàbilment difós, que s'ha arrogat l'exclusivitat d'un futur de modernitat i canvi. Aquesta imatge però es va esvaïr amb prestesa quan començaren a eixir a la llum dades de balafament curosament amagades i una corrupció soterrada que ja feia temps que cavalcava sobre diverses institucions i àmbits de govern valencians.

València constitueix precisament l'eix de la meua dissertació, una ciutat que observaré des de la contrapart comparativa de Barcelona i Bilbao, amb una profunditat temporal de vint o vint-i-cinc anys. M'interessa, tanmateix, recordar alguns dels processos que impactaren amb anterioritat

Josepa Cucó i Giner és catedràtica d'Antropologia Social a la Universitat de València i membre de l'Institut d'Estudis Catalans. Aquest text correspon a la versió lleugera, i per tant molt resumida, del discurs de recepció com a membre numerària de l'IEC, Secció de Filosofia i Ciències Socials, pronunciat el 24 de setembre de 2013 a l'Aula Magna de la Universitat de València. El text íntegre ha estat publicat per l'IEC al setembre de 2013.

sobre les ciutats esmentades, afaïçonant els seus trets constitutius de manera notable i relativament homogènia, i estructurant de forma semblant la seua evolució diacrònica. Un d'ells és evidentment el franquisme, que pertot arreu deixà darrere seu un seguit de barris en situació més que precària, de lluites veïnals per satisfer unes carències que dificultaven en extrem una vida en dignitat, a les quals se sumaven els combats ciutadans per la consecució de les llibertats, l'amnistia i l'estatut d'autonomia. És per això que l'esforç prioritari dels primers ajuntaments democràtics es va orientar de manera quasi unànime a cobrir els buits generats durant la llarga etapa anterior.

Situe un altre moment important allà per la meitat dels anys vuitanta, quan es revela insuficient la tasca quasi domèstica d'endreçar la ciutat i se sent, en canvi, la necessitat de donar nous passos per transformar-la. Llavors, més prompte o més tard, seguint una tendència que ja s'albira dominant, els governs locals comencen a aplicar unes polítiques urbanes inèdites en el conjunt espanyol, però que ja havien estat practicades amb anterioritat en altres ciutats d'Amèrica del Nord i d'Europa. Barcelona, la més matinera de totes, aprofita l'ocasió dels Jocs Olímpics de 1992 per renovar-se a fons. I una cosa semblant fa Bilbao, que aconseguirà esborrar la vella imatge de ciutat industrial a partir d'unes polítiques urbanes que tenen com a mascaró de proa el Museu Guggenheim. València, per la seua banda, començarà a treballar sobre l'eix de l'antic llit del riu Túria, a les vores del qual apareixeran successivament l'IVAM, el Palau de la Música i la Ciutat de les Arts i les Ciències (CAC).

En el rerefons de tots els canvis esmentats es troba la globalització neoliberal, que

provoca una profunda reestructuració dels sistemes urbans i afecta amb especial intensitat les ciutats. Resulta important situar els casos de Barcelona, València i Bilbao dintre del marc esmentat perquè llavors els models de transformació urbana que cadascuna sembla que representa perden irremeiablement part de la seua originalitat. No obstant això, tot i que les fórmules que s'hi apliquen siguin semblants, el que no ho és tant són les equacions resultants. Les ciutats es globalitzen, però ho fan en singular. A favor de l'heterogeneïtat de les solucions escollides i de la variabilitat dels resultats hi ha un munt de factors locals, des del context econòmic i identitari fins a la cultura política i urbanística, passant òbviament pels interessos i la forma d'actuar de les elits en el poder i dels moviments socials.

Per tal de copsar la singularitat dels trets i processos que distingeixen la ciutat de València, treballaré en un moviment que ens portarà del general al particular, de les característiques i tendències comunes compartides per les tres urbs als elements que particularitzen el cas valencià. Espere, mitjançant aquest doble gir, copsar una mica més les entreteles del cap i casal del País Valencià.

EL QUE RESULTA D'UNA SUCCINTA COMPARANÇA

Més enllà de les diferències d'escala que separen els casos de Barcelona i Bilbao, vull destacar dos aspectes que considere especialment significatius. El primer fa referència a les similituds existents entre els processos de transformació urbana de les dues ciutats: plantejaments semblants; preocupació generalitzada per la qualitat

dels projectes; concert entre les diverses instàncies polítiques —entre nivells de poder (local, autonòmic i estatal) i entre partits—, i duració del consens, cosa que permet acabar d'enllestir els projectes iniciats. També són pareguts alguns dels efectes perversos i de les reaccions en contra: contra els excessos arquitectònics, les dinàmiques gentrificadores o el manteniment de les desigualtats socials, s'alcen en una i altra ciutat veus crítiques i moviments ciutadans que aspiren a aturar conseqüències danyoses o a capgirar els plans del govern municipal.

València mostra, en contrast, un panorama discordant del qual sols escapen, dissortadament, els efectes negatius de les polítiques urbanes. Entre les discordances es troba la dificultat de considerar el seu cas com un model reeixit, el malbaratament de les oportunitats per transformar la ciutat, la major preocupació per l'espectacularitat que no per la qualitat dels projectes, la continuada manca de consens entre el govern municipal i la resta de partits polítics i organitzacions ciutadanes i, finalment, un lideratge públic exercit gairebé en solitari, en el qual han estat secundaris els objectius d'igualtat i de justícia social urbana.

El segon aspecte a destacar de la comparació apunta tant a la discordança de les tendències evolutives de les tres ciutats com a certes diferències de base de caire sociopolític i identitari que les separen. En aquest sentit, observem que les solucions urbanes adoptades a Barcelona i Bilbao presenten una dimensió més humana i creativa que no pas a València.

La «dimensió més humana» fa referència als èmfasis dels governs municipals en la millora de la qualitat de vida dels barris o en una redistribució més equitativa i justa de les infraestructures i serveis. En general,

dintre del conjunt espanyol, el compliment d'aquesta tendència sembla guanyar terreny a mesura que s'avança en la primera dècada dels anys dos mil, quan comença a baixar la febre dels megaprojectes i dels megaesdeveniments. Enfront d'un cert esgotament del model urbà que ambdós fenòmens representen, tendeixen a incrementar-se les micropolítiques centrades en els barris i els serveis de proximitat, en especial a les ciutats governades per l'esquerra. És llavors quan es detecta una major discrepància en els temes prioritzats per les agendes urbanes de les ciutats que ens ocupen: mentre que València dóna preferència a les polítiques econòmiques, a Barcelona i Bilbao s'observa un major equilibri entre aquestes i les de caire social i mediambiental.

D'altra banda, la creativitat de què parle és aquella que apareix com un instrument de les estratègies de màrqueting de l'urbanisme neoliberal, que promou per tot el món un model de «ciutat creativa» on predominen les 3T mencionades per Richard Florida (tecnologia, talent i tolerància). Encara que sembla difícil escapar a l'atracció d'aquesta mena de creativitat, s'observa que el seu influx no obra per igual en totes les ciutats ni produeix tampoc resultats semblants. La creativitat que acompanya la fórmula de transformació urbana que s'ha aplicat a València, a més de poc original, ha donat com a resultat un creixement d'efectes demolidors, tant per al conjunt del sistema urbanístic com per a la vessant més social d'aquest, en què l'acció urbanística s'entén com un servei públic, corrector de desigualtats. Contràriament, la creativitat de Bilbao i Barcelona sembla haver caminat per una altra via. I això per dues raons: 1) perquè l'èmfasi en la «ciutat creativa» va acompanyat d'una major sensibilitat social, que es

concreta en una major intervenció pública sobre els barris desfavorits; i 2) pel caràcter «innovador» del model de neoliberalisme urbà que s'hi ha practicat, que característicament agrega un plus «localista» i «social» a les solucions neoliberals.

En referència a l'esmentat plus, la geògrafa Sara González apunta una idea força suggeridora: estem massa acostumats –afirma– que l'enfocament de l'urbanisme neoliberal emane de les ciutats britàniques i nord-americanes i, des d'allí, s'escampe a la resta del món. Enfront d'aquesta tendència fins ara pensada com a dominant, defensa que és a ciutats com Barcelona i Bilbao, amb alts nivells d'autonomia política i financera i amb líders carismàtics, on estan sorgint solucions neoliberals creatives que es corresponen amb el que ella conceptualitza com a *neoliberalisme social localista*, que sembla específic d'aquelles regions espanyoles amb forta identitat i autonomia política. Algunes d'aquestes iniciatives han sorgit de governs locals nacionalistes (Bilbao) o d'una coalició d'esquerres (Barcelona), que han sabut compaginar en les seues agendes polítiques projectes de signe distint: alhora que s'embarcaven en projectes internacionals competitius, mantenien pràctiques de govern autoritàries i protegien interessos privats, els seus ajuntaments desenrotllaven projectes locals que beneficiaven a la població i reinterpretaven l'emprenedorisme com un repte local i autòndic front al govern central espanyol.

A València, però, no es detecta cap indici d'aquest doble plus afegit suara esmentat, de l'equació en què, recordem, el primer terme (*social*) era indicatiu d'un urbanisme que aspira a corregir les desigualtats, mentre que el segon (*localista*) feia referència a una forta identitat col·lectiva. Les dites absències,

unides a la incidència d'altres importants factors de caire local han coadjuvat a precipitar a la ciutat de València una variant més descarnada i bastant menys original de l'urbanisme empresarial. En aquest sentit, la fórmula urbanística que s'hi ha aplicat esdevé més comprensible quan s'exposa com a resultat d'un procés contradictori en el qual, junt amb els processos globalitzadors, intervenen diversos conjunts de factors de grafia local, dels quals en destacaré dos: la influència de la cultura política hegemònica, i el caràcter i eficàcia de les narratives dels diferents agents socials.

LA INFLUÈNCIA DE LA CULTURA POLÍTICA HEGEMÒNICA

A la base de la cultura política dominant, la que ha conreat el PP des de la seua arribada al poder valencià –al govern de la ciutat de València i al govern autòndic, 1991 i 1995 respectivament–, trobem tres fenòmens complementaris: populisme, clientelisme i corrupció.

El populisme s'ha construït gràcies al concurs dels mitjans de comunicació de masses i de l'aplicació d'estratègies de gran impacte com ara són: 1) la reiteració i la simplicitat simbòlica, 2) la construcció d'una identitat política més emotiva que argumental, i 3) la consolidació de línies de fractura verticals, de caire identitari. En aquest sentit, l'efectivitat del PP valencià s'ha basat en gran manera en la capacitat d'enllaçar amb sentiments col·lectius reiteradament repetits al llarg del segle XX, de construir l'enemic amb poques però efectives pinzellades, i de forjar la identificació entre el PP i la defensa de *lo valenciano*. La mencionada requisita identitària ha situat

el PP en una posició privilegiada que uneix amb fortíssims lligams afectius una part de l'electorat amb el PP, reconegut com el partit que defensa els interessos valencians, amb la fidelitat subsegüent del vot; i relega a un estat de sospita patriòtica la resta de forces polítiques, en particular les d'esquerra, que solen emetre els seus discursos en una clau més argumentativa que no emocional.

L'eficàcia d'aquest populisme s'ha potenciat gràcies a una extensa i atapeïda xarxa clientelar, construïda i alimentada durant quasi vint anys. La trama sociopolítica, que té com a finalitat principal pescar i retenir vots, reposa sobre l'afinitat d'interessos, els lligams de dependència i la reciprocitat –s'hi intercanvien de continu regals, béns i favors. La política de subvencions a entitats de la societat civil representa, entre altres, un destacat dispositiu de captació clientelar. Pel que fa a València ciutat, es coneix la utilització de prestacions i serveis socials com un instrument per a teixir, consolidar i nodrir una xarxa clientelar d'organitzacions –cas de les associacions de majors, de mestresses de casa, d'immigrants, comissions falleres, etc.– que, quan són requerides, s'aboquen en el suport de la política municipal i constitueixen el públic fidel dels «banys de multituds» populistes de l'alcaldessa Rita Barberá.

El llinard amb la corrupció dels mecanismes emprats per concitar lleialtats no sempre està clar i alimenta sovint la sospita i el seguiment judicial. De fet, els llaços de la solidaritat invisible teixits pel partit que governa les institucions valencianes tenen una dimensió fosca i boirosa en la qual, repetidament, esclaten bombolles delictives, a la base de les quals es troba la concessió de favors, l'adjudicació de concessions i contractes, el pagament de comissions i els

sobrecostos dels projectes iniciats. A la ciutat de València es troben en aquesta situació el Bioparc, la CAC, el circuit urbà del Gran Premi de Fórmula 1, la Marina Reial, etc.

LES NARRATIVES SOBRE LA CIUTAT

Parlaré ara del caràcter i eficàcia de les narratives que sobre la urbs de València emeten els distints agents socials que, recordem, és un altre dels elements que donen un to específic a la fórmula de transformació urbana d'aquesta ciutat. Distingiré ací tres tipus de narratives: les que practiquen les elits polítiques i econòmiques valencianes, les del comú dels habitants de la ciutat, i les dels crítics i detractors de les polítiques municipals

1. ELS DISCURSOS HEGEMÒNICS

Per promoure la transformació urbana desitjada, les elits valencianes han desenvolupat un model discursiu que conté tant una nova visió de futur per a la ciutat com l'itinerari precís per a fer-la efectiva. Aquest tipus de narració no solament categoritza els fets socials, sinó que afecta l'explicació dels problemes, la cerca de solucions i la potenciació o blocatge d'altres possibilitats d'intervenció.

Per mitjà de logos, de narracions i d'imatges han construït una «València virtual» (terme emprat per Josep Sorribes) que ha sigut pregonada als quatre vents pels mitjans de comunicació i les agències de turisme. D'aquesta manera, s'ha aconseguit col·locar en l'imaginari col·lectiu de propis i estranys el mapa de la ciutat que la pròpia elit ha dissenyat i en el qual són invisibles

els problemes, els dèficits i les necessitats. Com a símbol emblemàtic del seu discurs, la Ciutat de les Arts i les Ciències ha arribat a assolir el caràcter de metàfora mobilitzadora que, com a tal, ha adquirit la capacitat d'apropiar-se dels significats positius i de la legitimitat que vehiculen certs símbols clau per al poder, com són la modernitat, l'interès públic i el futur.

Convé afegir immediatament que el discurs generat pel govern de la ciutat ha tingut èxit, molt d'èxit, i que els mecanismes i les estratègies destinats a promocionar-lo han sigut, com a mínim, eficaços. Gràcies a les imatges, narracions i logos que ha generat i que han estat martellejats pels mitjans de comunicació, publicitats per guies i agències turístiques i repetits pels visitants, autòctons i forasters, que s'apropaven a la ciutat, s'ha aconseguit col·locar en l'imaginari col·lectiu el mapa de l'urbs que l'elit política i econòmica ha dissenyat.

En part, l'eficàcia reposa en l'habilitat del PP valencià per a construir un discurs econòmic comprensible i fàcilment reconeixible i enllaçar-lo amb dos elements de gran pes: certs sentiments de forta arrel col·lectiva i la dinàmica de la globalització. Així, el govern de la ciutat ha aconseguit apropiat-se en exclusiva de tots aquells elements urbans que fan olor a modernitat, i n'ha desterrat les pràctiques i els discursos generats per altres actors socials amb interessos distints o enfrontats.

2. ELS DISCURSOS DELS CIUTADANS

«Que bonica està València», «que moderna», «quant ha canviat», són frases habituals que han quedat profundament gravades en la consciència dels habitants de la ciutat

de València, de les percepcions dels quals m'ocuparé tot seguit. En la manera com els veïns i veïnes representen el gran canvi experimentat pel *cap i casal* planeja la imatge de la terciarització i el ràpid gir cap al turisme. Sorprèn, tanmateix, la rapidesa de la transformació de les icones de representació. A principis dels 90, Josep V. Boira destacava que la imatge de València que es feien llavors els seus habitants tenia «poc d'urbà i molt de tòpica» (barraca, horta, Micalet i flors). Uns 10 anys després, la redefinició del perfil turístic de València ja estava en marxa i, amb ella, el procés de transició de l'imaginari urbà. Aleshores, segons Pau Raussell, cap element, ni tangible ni intangible, destacava ja sobre els altres com a identificador de la ciutat. Junt amb aquesta representació múltiple, destaca l'aparició d'un nou element, la CAC, considerat per alguns col·lectius com un important referent, capaç de suscitar un grau d'identificació molt semblant al que provoquen les icones de la València monumental i històrica (el Micalet, el Mercat Central, la Llotja). Cap al 2011, el procés ja s'havia culminat. En eixe moment, els habitants de València valoren positivament la nova vocació i les noves imatges de la ciutat (de bell nou la CAC), les quals, pensen, han permès situar-la en el mapa d'un món globalitzat i, el que és tant o més important, en un pla d'excel·lència.

El grau de satisfacció ja és elevat, encara que s'observa que el to laudatori és molt més acusat entre els forasters que entre els autòctons, i que la desacceleració econòmica i la crisi estan amortint les lloances i augmentant els detractors.

Tanmateix, la mirada enlluernada només ho és en part, perquè els discursos

dels veïns i veïnes de València matisen de manera constant les suposades virtuts del canvi. Trobem així una visió de l'urbs que pot definir-se com bipolar, en la mesura que l'argumentació emprada es revela tan contradictòria com crítica: d'una banda, es reconeixen els èxits de les inversions realitzades; de l'altra, es reclama allò que és essencial per a bé habitar la ciutat: inversió social, infraestructures, en definitiva, qualitat de vida. El discurs dels actors socials pivota constantment entre oposats, buscant subratllar així les diferències i desigualtats del model de metròpoli instaurat: «s'inverteix molt en el turisme però no en nosaltres», s'afirma; es defineix València com «la ciutat de l'opulència», construïda a la mesura dels altres, dels rics i els turistes d'elit, una ciutat on tenen poca cabuda els barris i les gents que els habiten, les carències i necessitats dels quals no es tenen massa en compte.

Però malgrat la freqüent i sovint contundent censura, és la proposta hegemònica la que n'ix victoriosa. Perquè d'aquest discurs ciutadà, contradictori i bipolar, sorprèn l'absència de fractures polítiques, i això que es reconeix i es parla de malversació, d'apropiació indeguda o de falta de transparència, de polítics corruptes i de sistemes que deixen fora els ciutadans. La manca d'enfrontament polític s'acompanya d'una suposició no menys significativa i perillosa: les fissures democràtiques detectades formen part d'un sistema normalitzat on, en el fons, no importa qui governe, perquè el resultat no variarà massa. La transcendència d'assumir aquests postulats dificulta la presa de posicions per part de la ciutadania per tal d'invertir fórmules polítiques i redefinir un paradigma urbà més participatiu, igualitari i democràtic.

3. ELS CRÍTICS I DETRACTORS DE LES POLÍTIQUES MUNICIPALS

Junt amb les esmentades visions conviu un tercer bloc de percepcions sobre la ciutat que, malgrat la diversitat interna, manté un contingut relativament homogeni en què preval la crítica de l'*status quo*. Dos conjunts d'actors socials, entre els quals hi ha una interacció generalment constant i fluida, sustenten aquest tipus de narració: un està integrat pels intel·lectuals i/o professionals compromesos; l'altre per les associacions i plataformes urbanes amb un caràcter reivindicatiu més o menys acusat.

Les censures i denúncies s'articulen entorn de dos eixos principals. El primer apunta al que es pensa com el primer i gran problema de València: la seua classe dirigent, que es distingeix per la «incultura» (en el sentit de falta o menyspreu per la cultura culta i les persones que la generen), per preferir més «copiar d'altres que pensar per si mateixa», i per moure's només pel benefici, tret que per cert no es considera gens original. S'assenyala, a més, que la classe políticament i econòmicament dominant es troba dissociada, i no poques vegades enfrontada, amb les elits culturals, intel·lectuals i acadèmiques de la ciutat, una raó que explicaria el fet que l'actual govern del municipi les ignore sistemàticament per a qualsevol qüestió o consulta (mediambiental, urbanística, cultural, etc.).

El segon se centra en els problemes que arrossega la ciutat, que es contempla des d'una triple perspectiva: a) la del seu caràcter metropolità: és un fet que València, com a capital de la comarca de l'Horta, no ha sabut o no ha volgut liderar des de fa més de 20 anys. b) La de quan s'observa

la ciutat com un tot. Llavors ix a la llum un conjunt de qüestions per sota de les quals bateguen els desequilibris interns i la desigualtat, doblement agreujats per les polítiques urbanes de l'Ajuntament actual i per la crisi. c) La tercera qüestió afecta els barris i els pobladors. Aquí el llistat de problemes és immens, les crítiques diferencien, però, dos tipus de problemàtiques referents respectivament als barris vells i als barris nous. No s'inverteix en els barris vells i, amb l'excusa que tot està molt consolidat i no hi ha espai per ubicar-los, no es doten tampoc de més serveis; així, els seus territoris van descuidant-se i degradant-se fins que es converteixen en un camp abonat per a l'especulació. Els nous barris tampoc ixen ben parats: molts habitatges nous, edificis de luxe amb piscina i jardí privats, però serveis públics no en tenen pràcticament cap (escoles, centres de salut, xarxes de transport, etc.).

Com era d'esperar, la crisi ha agreujat tots aquests problemes, deixant al descobert les greus deficiències de la gestió urbana i un aclaparador dèficit. Ha augmentat també la quantitat dels col·lectius i ciutadans desafectes a les polítiques del govern municipal. I ha obert noves fissures i ha eixamplat les bretxes existents entre les diverses faccions de les elits en el poder, facilitant que afloressen les tensions i contradiccions internes. D'un costat, s'han multiplicat els senyals de distanciament entre les parts privada i pública de la coalició en el poder. Com a mostra diré que ja fa uns anys que els promotors immobiliaris abandonaren el consorci que mantenien amb l'Ajuntament en el polèmic projecte de prolongació fins a la mar de l'avinguda de Blasco Ibáñez, que afecta el barri del Cabanyal; o que els empresaris d'hostaleria i comerç exigeixen

a l'alcaldesa més inversió pública. D'un altre, la crisi ha propiciat que caigués en desgràcia, i amb rapidesa meteòrica, la política dels projectes faraònics i dels grans esdeveniments, provocant una lluita dins del mateix partit en el poder.

Aquests són, en resum, alguns dels bastiments sobre els quals s'ha construït la fórmula urbanística de la ciutat de València, on es troben indistriablement barrejats factors de caire local amb els grans processos i tendències globals. L'absència del doble plus afegit «social + local» present en els casos de Barcelona i Bilbao (recordem que es tracta, respectivament, d'una major intervenció pública sobre els col·lectius i barris desfavorits i d'una forta identitat i autonomia política), unida a la incidència d'importants factors relacionats amb la cultura política, la ideologia i l'actuació i caràcter dels agents socials, han coadjuvat a precipitar a València una variant més descarnada, més injusta i bastant menys original de l'urbanisme neoliberal. □